

SULTAN ALP ARSLAN'IN TÜRKİSTAN SEFERLERİ VE BÖLGEYE ETKİSİ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15628620>

Prof. Dr. Muhittin Kapanşahin

Karabük Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dekanı

muhittinkapansahin@karabuk.edu.tr

Özet

Türk tarihinde Selçukluların ortaya çıkışı ve Müslüman olması kadar, kabul ettikleri İslam dininin kısa zaman sonra güçlü bir hizmetçisi ve koruyucusu olması da oldukça dikkat çekicidir. Selçuk Bey'in ölümü sonrasında ortaya çıkan şartlar, beyliğin sorumluluğunu Çağrı ve Tuğrul kardeşlere yüklemiştir. Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasını yaşadığı bu dönemde, üç devletin durumu ve konumu özellikle önem arz etmektedir. Bu devletler Samaniler, Gazneliler ve Karahanlılardır. Her üç devletle de Selçuklu yöneticileri dönemin jeopolitik ve jeostratejik şartlarına göre ilişkiler geliştirmiş, bazen ittifak yaparlarken bazen de çatışma içinde olmuşlardır. Sultan Tuğrul'un yirmi üç yıl süren saltanatı Selçuklulara, Abbasi hilafetinin ve Sünni İslam dünyasının koruyuculuğu görevini de vermiştir.

Genelde Oğuzların özelde Türkmenlerin batıya olan akınları onları Anadolu kapılarına kadar getirmiş, yaptıkları seferlerle bu coğrafyayı tanıma imkânı bulmuşlardır. Tuğrul Bey'den sonra Selçukluların başına geçen Sultan Alp Arslan, önce Ani Kalesi'nin fethi daha sonra Malazgirt Zaferi ile Türk ve dünya tarihinin akış seyrini değiştirecek gelişmelerin önünü açmıştır. Sultan Alp Arslan kısa süren saltanat döneminde batıda olduğu gibi doğuda da önemli başarılarla imza atmış, kuruluş aşamasında atalarının yer bulmak için göç etmek zorunda kaldıkları toprakların şimdi hakimiyetini ele geçiren zaferleri elde etmiştir. Alp Arslan'ın Türkistan seferleri Selçukluları Müslüman Türklerin yöneticisi konumuna getirirken aynı zamanda onun şehadetine de sebep olmuştur.

Bu çalışmada siyasal ilişkiler kapsamında Selçukluların doğu politikası ve bu bağlamda Sultan Alp Arslan'ın Türkistan seferleri ile seferlerin bölgeye etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Türkistan, Alp Arslan, Karahanlılar, Yönetim

SULTAN ALP ARSLAN'S TURKESTAN CAMPAIGNS AND THEIR IMPACT ON THE REGION

Abstract

It is a noteworthy phenomenon in Turkish history that the Seljuks not only emerged as a significant political force but also accepted Islam, subsequently establishing themselves as influential advocates and guardians of their religion. Following the death of Seljuk Bey, leadership responsibilities within the emerging principality fell to his sons, Çağrı and Tuğrul. During this foundational phase of

the Seljuk polity, the geopolitical and strategic dynamics involving three major regional powers—the Samanids, Ghaznavids, and Karakhanids—proved especially consequential. Seljuk leaders navigated relationships with these states by alternating between alliance and confrontation, in accordance with the shifting geopolitical and geostrategic realities of the era.

The twenty-three-year reign of Sultan Tuğrul further consolidated Seljuk authority, culminating in the assumption of a protective role over the Abbasid caliphate and the broader Sunni Islamic world. Meanwhile, westward incursions by Oghuz and Turkmen groups brought them into increasing contact with Anatolia, thereby familiarizing them with its geography through a series of military campaigns. Sultan Alp Arslan, who succeeded Tuğrul Bey as the leader of the Seljuk Empire, initiated a series of pivotal events that would ultimately reshape both Turkish and world history. Notable among these were the capture of Ani Fortress and the decisive victory at the Battle of Manzikert (Malazgirt). Although Alp Arslan's reign was relatively brief, he achieved considerable military successes in both east and west. These victories enabled the Seljuks to assert control over territories from which their ancestors had once been displaced in earlier migratory phases. Alp Arslan's campaigns into Turkestan not only solidified the Seljuks' position as leaders of the Muslim Turkish world but also culminated in his death, rendering him a martyr figure within the historical narrative.

This study aims to examine the Seljuk Empire's eastern policy through the lens of its political engagements, with particular focus on Sultan Alp Arslan's Turkestan campaigns and their broader impact on the region.

Keywords: Seljuks, Turkestan, Alp Arslan, Qarakhanids, Administration

Giriş

Selçuklular, yirmi dört Oğuz kabilesinden Üç-ok kolunun Kınık boyuna mensupturlar. Kınık boyu da Oğuzlar arasında Sir Derya suyunun ağzına yakın bir yerde oturmaktaydı¹. Selçuk Bey birtakım endişelerinden dolayı kabilesi, yakın adamları ve sürüleri ile bulundukları Yengi-Kent bölgesinden ayrılarak İslâm coğrafyası ile Türk coğrafyasının kesiştiği bir uç şehri olan Cend bölgesine geldi². Bu göçün sebepleri arasında Oğuz Yabgu Devleti'nin Kıpçaklar tarafından yıkılması, yer darlığı ve otlak kıfayetsizliği de sayılmıştır³.

Selçuk Bey bölgeye geldiğinde bulunduğu yeri ve komşularının durumunu çok akıllıca tahlil etmeye başladı. O, yaptığı gazalar sonucu şöhret kazanmış ve emrindeki Oğuzlar ile mühim bir kuvvete sahip olduğunu göstermişti. Onun bu şöhreti Maverâünnehir'de üstünlüğü ele geçirmeye çalışan devletlerden biri olan

¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1972, s. 201.

² Ahmed Dede Münecimbaşı, *Câmîü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, ed. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000, s. 53.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003, s. 39. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, y.y., c. X, ss. 353–416.

³ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanlar*, s. 62; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972, s. 355.

Sâmânîler ile anlaşmasını sağladı. Sâmânîler, devlet sınırlarını diğer Türk akınlarına ve Karahanlılara karşı korunmasına mukabil Selçuklu Oğuzlarına Buhara civarındaki “Nur Kasabası” yöresine yerleşme müsaadesi veriyordu (985-986)⁴. Ancak Sâmânîlerin kısa süre sonra yıkılması ile Maverâünnehir’e Karahanlıların hâkim olması, Selçukluların bu bölgede adı geçen devlet ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştı. Bu dönemde Selçukluların başına geçen Arslan Yabgu, Karahanlılardan Ali Tegin (öl. 1034) ile birleşerek onun Buhara’yı ele geçirmesine yardımcı olmuştu (h. 411/m. 1020-1021). Yusuf Kadir Han’ın büyük kağanlığını tanımayarak isyan eden Ali Tegin’in Arslan Yabgu ile ittifakı Maverâünnehir’e hâkim olmak isteyen Karahanlı ve Gazneli devletleri için kuvvetli bir engeldi. Bundan dolayı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Sultan Mahmud anlaşma yaparak Arslan Yabgu ve emrindeki Oğuzların, Maverâünnehir ve Türkistan’dan Horasan’a sürülmesine karar verdiler. Bu sırada Sultan Mahmud, Arslan Yabgu’yu huzuruna davet ederek verdiği ziyafet meclisinde onu yakalatarak Hindistan’da bulunan Kâlinecâr kalesine hapsedtirdi (1025). Arslan Yabgu yedi yıllık bir esaretten sonra bu kalede hayatını kaybetti (1032)⁵.

Selçuklular, bu gelişmeler üzerine Gaznelilere karşı istiklâl mücadelesine girişmiş olan Altuntaş oğlu Harun’la iş birliği yaparak Maverâünnehir’den ayrılıp Harezm’e göç ettiler. Fakat burada eski düşmanları Cend Emiri Şâh-Melik’in saldırıları sonucu büyük kayıplar verdiler. Selçuklular kısa zamanda toparlandılarsa da çok geçmeden dostları Harun’u kaybettiler. Harun, Gazneliler tarafından hazırlanan bir suikast sonucu öldürüldü (13 Nisan 1035)⁶. Selçuklular, Harezm’de daha fazla kalamayacaklarını anlayarak Horasan’a göç ettiler (Recep 426/Mayıs 1035). Selçuklular, 1000 süvari ile Ceyhun’u geçerek Nesâ’ya geldiler ve Gaznelilerin hizmetine girmek istediklerini, buna karşılık Nesâ ve Ferâve’nin yurt olarak kendilerine verilmesini talep ettiler. Bu isteğe öfkelen Sultan Mesud, Selçukluların üzerine Hacib Begtoğdı idaresinde hazırladığı 17.000 kişilik bir ordu yolladı ve iki ordu Nesâ yöresinde karşılaştılar. Burada Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğradı (19 Şaban 426/29 Haziran 1035). Selçuklular yurtluk taleplerini yenilediler. İki taraf arasındaki müzakereler neticesinde Gazneli Sultan Mesud, Musa Yabgu’ya Ferâve’yi, Çağrı Bey’e Dihistân’ı ve Tuğrul Bey’e de Nesâ’yı veriyor ayrıca onları “Dihkân” unvanıyla yönetime dahil ediyordu. (Ağustos 1035)⁷.

Sultan Mesud, Hindistan seferini tamamladıktan sonra Selçuklulara kesin bir darbe vurmak için Gazneli ordusu kumandanı Sübaşıya emir verdi. Selçuklular gelen bilgiler doğrultusunda hazırlıklarını yaparak ailelerini Merv Çölü ortasına

⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1979, ss. 34–35.

⁵ Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, I Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-Arabi, 1997, s. IX/292. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanlar*, s. 67. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, s. 83.

⁶ Ebü’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, ed. Hicabi Kırilangıç, çev. Nezati Lugal, Ankara: TTK, 2019, s. 649; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, s. IX/364; Kafesoğlu, “Selçuklular”, s. 359.

⁷ Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, s. 457; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, s. IX/364-365; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanlar*, ss. 79–80.

gönderdiler ve Gazneli kuvvetlerini Serahs yakınında Talhâb denilen yerde karşıladılar. (Mayıs 1038). Bilhassa Çağrı Bey'in gayretleri ile Selçuklular, Gazneli ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Bu zaferden sonra istiklâllerini kazandıklarına inanan Selçuklular, eski Türk devlet geleneği gereğince, ülkeyi aralarında bölüşerek Tuğrul Bey, devletin hükümdarı olarak Nişâbur'a, Çağrı Bey, Merv'e, Musa Yabgu da Serahs'a yerleşti. Haziran 1038 tarihinde Nişabur'da Cuma günü hutbe, Tuğrul Bey adına okundu⁸.

Gazneli topraklarında kazanımlara devam eden Selçuklulara karşı Sultan Mesud, bu duruma son vermek için büyük bir hazırlık içine girerek kışı Herat'ta geçirdi. Türk ve dünya tarihi açısından oldukça önemli bir yeri olan Dandanakan savaşı 22 Mayıs 1040 tarihinde başladı ve 23 Mayıs günü Selçukluların kesin galibiyeti ile sonuçlandı⁹. Dandanakan zaferinden sonra Selçuklular, Gaznelilerin Horasan bölgesindeki topraklarına kalıcı olarak sahip oldular¹⁰. Bundan sonra Selçuklular hâkim oldukları ve ileride fethedecekleri toprakları eski Türk devlet geleneğine göre aralarında taksim ettiler. Buna göre; Sultan ilan edilen Tuğrul Bey Nişabur'u başkent yaparak batıya Irak taraflarına; Melik sıfatıyla Çağrı Bey, merkezi Merv olmak üzere Ceyhun nehriyle Gazne arasındaki bölgelere; Yabgu sıfatıyla Musa Bey de Büst, Herat ve Sistan havalisine yerleşti¹¹. Böylece Selçuklular Karahanlılarla sınırdaş ülke haline geldiler¹².

Selçuklu devlet adamlarının kendi bulundukları bölgelerde ülke sınırlarını genişletmek için başlatmış oldukları faaliyetler özellikle Çağrı Bey'in faaliyetlerini Karahanlı toprakları üzerine gerçekleştirmesine sebep olacaktır. Bundan dolayı başta Karahanlılar olmak üzere Gazneliler de fırsat bulduklarında Selçuklularla mücadelelerine devam edeceklerdir. Nitekim Çağrı Bey'in yakalanmış olduğu sarılık hastalığından istifade etmek isteyen Gazneliler ve Karahanlılar harekete geçmiş ve Gazne Sultanı Mesûd'un oğlu Mevdûd ordu hazırlayarak Horasan üzerine gitmişti¹³. Çağrı Bey de henüz 14 veya 15 yaşında bulunan oğlu kahraman Alp Arslan'ı Gazne seferi başına geçirdi. İlk sefer ve zaferi ile Alp Arslan, Gaznelileri bozguna uğrattı. Büyük ganimet ve esirle babasının yanına gidince, bu müjde ile Çağrı Bey sağlığına kavuştu. Bundan sonra Çağrı Bey oğlu Alp Arslan ile Tirmiz kalesine gitti. Çağrı Bey, Belh Toharistan, Tirmiz ve Kubâdiyân

⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, s. 48.

⁹ Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, s. 567; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. IX/368-369; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, s. 336 vd.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 63; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanlar*, s. 91.

¹⁰ Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, s. 566; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. IX/368-369; Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi, *Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, ed. Ahmed Ateş, Ankara: TTK, 2020, s. 100.

¹¹ Ravendi, *Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, ss. 101–3; Ebu İbrahim Kıvamüddin Feth b. Ali b. Muhammed Bündari, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, ed. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK, 1943, ss. 5–6; Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah-i Hemedan, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, ss. 18–20; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, ss. 359–61. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 107.

¹² Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ed. Necati Lugal, Ankara: TTK, 1943, s. 12.

¹³ Ergin Ayan, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 3 (2015), s. 5.

vilâyetlerinin fethini gerçekleştirdikten sonra buraların yönetimini oğlu Alp Arslan'a bıraktı¹⁴. Karahanlı hükümdarı Arslan Han da Alp Arslan'ın idaresindeki bölgeleri geri alma girişiminde bulundu fakat Ceyhun'u geçtikten sonra karşılaştığı Alp Arslan'a yenilerek ülkesine geri çekildi. Daha sonra Arslan Han ve Çağrı Bey arasında Karahanlılar'ın Selçuklu hâkimiyeti altındaki bölgelere saldırmamaları şartı ile sulh yapıldı (1050)¹⁵.

Selçuklularla Karahanlılar'ın ilişkisi bundan sonra daha ziyade Batı Karahanlı devlet adamlarıyla olmuştur. Doğu ve Batı Karahanlı olarak ikiye bölünen bu devletin başında Özkend'de oturan ve 1052 yılında ölen I. Muhammed b. Nasr bulunuyordu. Onun yerine Tamgaç Han olarak tanınan Ebû İshâk İbrahim geçti. Semerkand'a yerleşen Tamgaç Han, Karahanlı hükümdarlarının en dindar ve en çok sevilen yöneticisi olarak kabul ediliyordu. Çünkü o fukahanın görüşünü almadan yeni vergiler koymamış, ilim adamlarının görüşlerine saygı göstermiştir¹⁶.

Sultan Alp Arslan'ın Birinci Türkistan Seferi

Sultan Tuğrul Bey, yerine geçecek herhangi bir evlâdı olmadığı için son günlerinde Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht tayin etti. Süleyman'ın sultanlığını tanımayan Alp Arslan ve Kutalmış arasındaki savaşı, Alp Arslan kazanarak Selçuklu tahtına oturdu (1063)¹⁷. Alp Arslan amcasından tevarüs eden Selçuklu devletini daha da büyüterek Türk-İslam tarihine damgasını vuracak fetihlere imzasını attı. Bu büyük devlet adamının batı politikası kadar doğu politikası da büyük önemi haizdir. Bundan dolayı Alp Arslan'ın Türkistan seferleri ve politikası bölgenin şekillenmesi bakımından değerlendirilmelidir.

Sultan Alp Arslan'ın doğu bölgeleri için oldukça tecrübeli bir devlet adamı olduğu görülmektedir. Özellikle babası zamanında Gaznelilere ve Karahanlılara karşı yapmış olduğu seferler ve kazandığı başarılar, onu Selçuklu tahtına taşımıştır. Onun saltanatı zamanında doğuya dönmesine sebep olan ilk olay Kavurd isyanıdır. Sultan Alp Arslan başarıyla tamamladığı Doğu Anadolu ve Gürcistan seferinden sonra kardeşi Kirman meliki Kara Arslan Kavurd'a karşı harekete geçti. Çünkü Kavurd birtakım isyankâr davranışlarda bulunmaktaydı¹⁸. Kavurd, yönetimi altında bulunan Kirman'dan batıya doğru sınırlarını genişletmiş ve Şebânkâre Emiri Fazlûye'yi mağlup ederek Fars bölgesinin merkezi Şîrâz'da Sultan Tuğrul Bey adına hutbeyi okutmuştu (Receb 454/Temmuz-Ağustos 1062). Ancak Sultan Alp Arslan, Kavurd Bey'den ve enişterleri bulunan Yunus'un oğlu El-basan (Er-basgan)'ın da davranışlarından şüphe duyuyordu. Bu sebeple sultan ile Kavurd

¹⁴ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ss. 18–20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. IX/395; Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, ed. Ali Sevim, Ankara: TTK, 1976, s. 189; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 150.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. IX/395; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, ed. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tecüman Gazetesi, 1977, s. 46; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 150.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. IX/233.

¹⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, ss. 97–98; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Alparslan ve Zamanı*, Ankara: TTK, 1992, ss. 44–46.

¹⁸ Erdoğan Merçil Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi : Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: TTK, 1995, s. 52.

arasında birtakım mektuplaşmalar oldu ve sultan bir emniyet tedbiri olarak hemşiresi, El-basan'ın zevcesi, Gevher Hatun'u Kavurd'un yanından getirtti¹⁹.

Tuğrul Bey'in ölümü sonrasında devlet yönetiminde yer almak isteyen Kavurd'un, Fars'dan ayrılması, Fazlûye için yeni bir imkân verdi. Kaybettiği toprakları ve yönetimi ele geçirmek için Fazlûye, derhal Sultan Alp Arslan'a bir mektup yazarak ona tâbî olduğunu bildirdi ve yardım istedi. Ayrıca Huzistan hâkimi Hezâresb de Fazlûye'ye Deylemli ve Türklerden oluşan bir kuvvet yolladı. Fazlûye sağlamış olduğu güçler ile Şîrâz ve çevresini yağmaladı. Bunu kabul etmeyen Kavurd, Sultan Alp Arslan'ın Bizans'a sefere çıktığı sırada o da Fazlûye üzerine yürüdü ve Fazlûye'yi tekrar ağır bir yenilgiye uğratarak Şîrâz'a girdi (1064). Kendisinden yardım isteyen Fazlûye'nin talebini olumlu karşılayan ve bölgede gücünü artıran Kavurd'un devamlı genişleme siyaseti takip etmesini tehlikeli gören Sultan Alp Arslan, süratle harekete geçerek Ocak 1065'te Şîrâz'a geldi. Kavurd bir kaleye kapanarak af diledi ve bu dileği Alp Arslan tarafından kabul edildi. Ancak Fars bölgesi 27.000.000 dirhem karşılığında tekrar Fazlûye'ye bırakıldı. Kavurd'un Kirman'da hâkimiyetini sürdürmesine ise müsaade edildi²⁰.

Kavurd'u itaat altına alan Sultan Alp Arslan Şîrâz'dan Merv'e gitti ve bu şehirde yapılan büyük bir düğünle oğlu Melikşah'ı Karahanlı prenseslerinden İlig Han'ın oğlu İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken ile evlendirdi²¹. Selçuklu tarihinde çok meşhur olan Terken Hatun, bin Türk köle ve cariyesi, pek büyük bir çeyiz ile Selçuklu sarayına geldi. Merv şehri düğün dolayısıyla baştan başa donatılmış idi. Aynı büyük düğünde diğer oğlu Arslanşah, Gazne hükümdarı Sultan İbrahim'in kızı ile ve Sultan'ın kızı da bu hükümdarın oğlu ile evlendi²². Böylelikle Alp Arslan hem Karahanlılarla hem de Gaznelilerle akrabalık bağları kurarak, devletin sınırlarını güvence altına almış, birlik ve anlaşma sağlamış ve durumunu kuvvetlendirmiştir²³.

Selçukluların, Karahanlı ve Gazneliler ile ilişkileri açısından çok önemli olan düğün merasiminden sonra Sultan, 1065 yılı sonlarında, Ceyhun nehrini geçerek Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında kalan Mangışlak taraflarına yürüdü. Buralarda ticaret yollarını vuran, ülkede huzursuzluk çıkaran Kıpçak ve gayri müslim Türkleri itaat altına aldı²⁴. Oğlu Melikşâh'ı, Vezîr Nizâmülmülk ve birkaç ümerâ ile birlikte birkaç gün orada bıraktı. Kendisi bütün ordusuyla birlikte Kıpçak Emiri Kafşud ile Cazıglar üzerine gidip otuz bin kişilik Cazıg ordusunu mağlup etti. Bu zaferden sonra Alp Arslan Kıpçak Emiri Kafşud'a da bir elçi gönderdi. Kafşud

¹⁹ Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l- Ayan'da Selçuklular*, ed. Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011.; Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin Mirhand, *Tarih-i Ravzatü's-Safa fî Sireti'l-Enbiya ve'l-Muluk ve'l-Hülefa*, ed. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2019.; Bündari, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*.

²⁰ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, Ankara: TTK, 1989, ss. 22–24; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Alparslan ve Zamanı*, s. 129.

²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-Târih*, s. X/52.

²² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158.

²³ Geniş bilgi için bk. Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu -Devleti Hanedan Üyelerinin -Siyasî Evlilikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.

²⁴ Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi : Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 52.

gelip itaatini bildirince Sultan Alp Arslan da onun suçlarını affetti²⁵. Bu bölgeye gelen Sultan Alp Arslan'ın gönlüne Cend'de bulunan büyük atası Selçuk'un mezarını ziyaret etmek düştü. Cend ve Sayran Buhara yakınlarındaydı. Sultan Ceyhun'u geçince Cend meliki onu karşılayıp itaatini arz etti ve muazzam hediyeler takdim etti. Alp Arslan da buna karşılık onun sadakatine inanarak eski yönetim yerlerini tekrar ona verdi. Alp Arslan, Cend hanına dokunmadı fakat Selçuklular için mukaddes bir belde ve ata yurdu olan Cend'i sevgili oğlu Nasîrüddin Melikşah'ın hâkimiyetine tevfiz ederek ecdadının ülkesini devletine bağladı. Büyük atasının mezarını ziyaret ederek ona lâıyk bir halef olduğunu gösterdi. Alp Arslan, oradan Harezm'in başkenti Gürgenç yoluyla Merv'e döndü (Mayıs 1066)²⁶. Sultan Alp Arslan 'ın bu ilk Türkistan seferi ile eski ataları ülkesinin Maveraünnehir'e komşu tarafları Selçuklu devletine bağlandı²⁷.

Sultan, Temmuz 1066'da Nişâbur yakınındaki Râdgân'da büyük bir merasimle oğlu Melikşâh'ın veliahtlığını ilân etti. Sultan, merasim icabı, ata bindirilen şehzâdenin dizginini bizzat tuttu²⁸. Bütün emirlere bu münasebetle hilatler ihsan etti; emir ve meliklerden bu hususta ahitnameler aldı. Sonra Şîrâz ve İsfahan kentlerinin yönetimini ona verdi ve bütün ülkedeki hutbelerde kendi adından sonra onun adının okunmasını emretti²⁹. Türklerdeki devlet töresine göre Sultan Alp Arslan, diğer evlatlarını da vilâyetlere melik tayin etti. Toğansah'ı Herat meliki, Arslansah'ı Merv, Arslan Argun'u Hârizm, İlyas'ı Toharistan ve Şagâniyân meliki yaptı. Tuğrul Bey'in veliaht yaptığı ve saltanata namzet kıldığı Süleyman'ı Belh'e tayin etti ise de bir müddet sonra Belh'in diğer oğlu Ayaz idaresinde bulunması bu kardeşinin oradan atıldığını gösterir. İbrahim Yınal'ın kardeşi ve Ertaş'ın oğlu Mesûd'u Bağşûr vilâyetine ve diğer oğlu Mevdûd'u da İsfizâr'a tayin etti³⁰.

Sultan Alp Arslan'ın Melikşah'ı veliaht tayin etmesinden rahatsız olan Kavurd yeniden isyan etti. Kavurd, vezirinin sözlerine kanarak Kirman'da sadece kendi adına hutbe okutup, sikke bastırdı. Bu olay Kavurd'un sultanın itaatinden çıktığına ve isyanına açık bir işaretti. Sultan Alp Arslan, Haziran-Temmuz 1067'de süratle Kirman üzerine yürüdü. Önden bir grup askerini Hacıp Altuntaş ve Çavlı ile gönderdi. İki taraf arasındaki öncü kuvvetleri savaşını kaybeden Kavurd, Ciruft Kalesi'ne sığındı ve amanı diledi. Sultan Alp Arslan, bu kez de büyüklüğünü göstererek Kavurd'u affetti ve Kirman'ı onun idaresinde bıraktı. Alp Arslan'ın kabulü ile huzura gelen Kavurd Bey kardeşi ile kucaklaştı ve ağlaştılar. Sultan bu

²⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 159.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/58; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 159.

²⁷ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 46.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/158; Necdet Öztürk (çev.), *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.

²⁹ Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi : Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 52. Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 28.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/59; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158.

buluşmadan sonra Kavurd 'un kızlarına çeyiz olması için 100.000 dinar gibi önemli bir bağışta bulundu³¹.

Sultan buradan Şîrâz civarındaki müstahkem Istahr Kalesi üzerine yürüdü. Kısa süren bir savaştan sonra kale hâkimi Sultan Alp Arslan'a kıymetli hediyeler vererek itaat etti. Bu hediyeler arasında, üzerinde "eski bir yazı ile Cemşîd yazılı" firuze bir kadeh de vardı³². Sultan Istahr'da kalenin muhafazası için bir emir idaresinde bir miktar asker bırakarak oradan ayrıldı³³.

Sultan Alp Arslan'ın şimdiye kadar takip ettiği politikadan anlaşılıyor ki, Selçuklu hükümdarları, küçük devletlere veya bölgesel güçlere, itaatlerini arz etmek ve vasallık statüsünü kabul etmek şartıyla, yöneticilerinin eski yerlerinde kalmalarına müsaade etmiştir. Bu siyaset sayesinde görülüyor ki Harezm, Alp Arslan 'ın seferinin üzerinden yaklaşık doksan sene geçmesine rağmen Sultan Sancar'ın ölümüne kadar Selçuklu idaresinde kalmıştır. Alp Arslan artık bundan sonraki bütün gayretlerini batı cephesine yani Türkmen kuvvetlerinin fasılasız olarak akınlara devam ettikleri ve orta Asya'dan mütemadiyen kalabalık kitleler halinde buralara gelen Türkler sebebiyle zapt edilmesi zaruret halini almış olan Anadolu üzerine teksif etti³⁴.

Sultan Alp Arslan'ın İkinci Türkistan Seferi

Malazgirt zaferi sonrası başkent İsfahan'a dönen Sultan Alp Arslan , bir süredir Belh ve civarının yönetimini gerçekleştiren oğlu Ayaz ile damadı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülük Nasr arasında çatışmaların yaşandığını öğrendi. Ortaya çıkan bu çatışmaları sonlandırmak ve halkın huzursuzluğunu önlemek için Maverâünnahr'e bir sefer düzenlemek lüzumunu duydu. Çünkü Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han İbrahim ileri yaşlarında felç olmuş ve tahtını oğlu Şemsülmülük Nasr'a bırakmıştı. Alp Arslan'ın damadı olan Şemsülmülük, Buhara, Semerkand ve Ceyhun civarında hüküm sürüyordu. Alp Arslan'ın bir oğlu İlyas Harezm'de diğer oğlu Ayaz da Toharistan'da melik olarak yönetimde bulunuyorlardı. Şemsülmülük'ün Türkistan tarafında bulunduğu bir sırada Ayaz, Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yaptı. Melik Ayaz'ın Karahanlı şehirlerinde yaptığı istilâ haberini alan Şemsülmülük, Ayaz'ın üzerine ordusunu sevk ederek bir kısmını esir aldı ve bir kısmını da öldürdü. Bununla yetinmeyen ve karısı Ayşe Hatun'u casuslukla suçlayan Nasr Han, onu da döverek ölümüne sebep oldu³⁵. Bütün bu çatışmalardan ve kızının öldürüldüğünden haberdar olan Sultan Alp Arslan, 465 Muharrem (1072 Eylül) sonlarında iki yüz bin kişilik bir ordu ile Mâverâünnahr seferine çıktı³⁶. Ordusunu inşa ettirdiği gemilerle, yirmi dört günde, Ceyhun nehrinden karşıya geçirdi. Selçuklu askerleri Karahanlı ülkesinde

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/62; Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ss. 28–29; İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l- Ayan'da Selçuklular*, s. 152.

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/63.

³³ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 29.

³⁴ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 46.

³⁵ İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l- Ayan'da Selçuklular*, s. 183.

³⁶ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK, 1987, s. I/325; Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 37.

ilerlemeye başladı ve hatta bazı kayıtlara göre Buhara'ya kadar ulaştılar³⁷. Rivayete göre halk Semerkand'da camilerde toplanıp Alp Arslan aleyhinde beddua etmeğe koyulmuşlardı³⁸.

Askeri anlamda ise Alp Arslan ve ordusuna karşı Karahanlılar tarafından gösterilen bir direniş görünmüyor, ordu gittiği bölgeleri rahatça geçebiliyordu. Yalnız Berzem kalesi teslim olmamak için elinden geleni yapıyor, ısrarla kale savunmasına devam ediyordu. İlerleyen zamanda kuşatmanın şiddetinin artmasıyla Berzem kalesi kumandanı Harzemli Yusuf, büyük Selçuklu ordusuna karşı direnmenin daha fazla mümkün olmadığını gördü. Bir taraftan teslim olacağını ve kaleyi teslim edeceğini söylerken diğer taraftan sultanı öldürmeyi planladı. O, gece boyu ziyafet ve eğlence tertip edip ailesiyle vakit geçirdi fakat sonra tutsak alınmasınlar diye eşini ve çocuklarını boğazlayıp Selçuklu kuvvetlerine teslim oldu. Ailesini öldürdüğü bıçakları da çizmelerine saklayarak kaleden çıkıp teslim oldu. Çok geçmeden tazimde bulunmak isteğiyle sultanın katına getirilen Yusuf, elini öpmek için sultanın önünde eğildiği sırada çizmesine sakladığı bıçağıyla sultanı ağır biçimde yaraladı ve hemen o anda sultanın yanında bulunanlar tarafından öldürüldü (20 Kasım 1072)³⁹.

Hemen bütün İslam tarihi kaynaklarında sultanın ölümüyle ilgili olarak pek inandırıcı olmayan şöyle bir rivayet nakledilmektedir. Şemsülmülük Nasr'ın adamlarından olan Harzemli Yusuf Berzem kalesinde yakalanarak sultanın katına getirildi. Sultan Yusuf'u tehdit edip korkuttu. Onu tutmakta olan iki askere dört kazık çakıp ellerini ve ayaklarını bağlamalarını emretti. Bunun üzerine Yusuf, kazıklara bağlandı. Sultan ona yayını gerip ok atacağı sırada Yusuf, "ey zalim ve kötü adam bir tutsak böyle mi öldürür?" diyerek hakarete bulununca sultan askerlere onun iplerini çözün dedi; daha sonra ok ve yayını alıp ona bir ok attı fakat isabet ettiremedi. Bunun üzerine şimdiye kadar attığı ok isabetsizlik yapmamış olan sultan Yusuf'a doğru yürüyeceği sırada kürsüye ayağı takılıp yere düştü. Bunu dikkatle izleyen serbest durumdaki Yusuf süratle sultanın üzerine atılarak çizmesine sakladığı bıçağı çıkarıp sultanı ağır bir biçimde yaraladı fakat kendisi de sultanın hizmetkarları tarafından derhal öldürüldü⁴⁰.

Bütün emir, kumandan ve devlet adamlarının hazır bulunduğu bir yerde Yusuf'un yukarıda tasvir edilen bir biçimde sultanı öldürmesine imkân ve ihtimal vermek bizce mümkün değildir. Yusuf tarafından ağır bir biçimde yaralanan Sultan Alp Arslan derhal götürülerek gerekli tedavisi yapılmıştır. Bu arada sultan ordu erkanına şu vasiyette bulunmuştur⁴¹:

1. Melikşah Selçuklu tahtına geçirilecek
2. Nizamülmülk onun veziri kalacak

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/78.

³⁸ İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, s. 24.

³⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara: TTK, 1987, s. 145. Fazlullah Reşidüddin, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, çev. H. Hüseyin Güneş Erkan Göksu, Ankara: Divan Kitap, 2009, ss. 67–69.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. X/78. İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, s. 25.

⁴¹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, ss. 325–26.

3. Kardeşi Ayaz'a babası Çağrı Bey'in mülkü ile 500.000 altın verilecek

4. Kavurd'a Fars ve Şîrâz ile belirlenecek miktarda para verilecek ve Seferiye Hatun ile evlenecek⁴²

Sultan vasiyetini yaptıktan sonra aldığı yaraların ağırlığı sebebiyle dört gün sonra 24 Kasım 1072'te hayata gözlerini kapattı. Cesedi meliklik yaptığı Merv kentine götürülerek toprağa verildi⁴³. Sultanın ölümü, ordu ve ülke içinde muhtemel karışıklıklara neden olabileceği düşüncesiyle Ceyhun ırmağı geçinceye kadar gizli tutulmuş ve daha sonra açıklanmıştır. Onun ölüm haberi Bağdat'a gelince Halife Kâim Biemrillah, 20 Ocak 1073 günü, İslam alemine yaptığı büyük hizmetler dolayısıyla bir buyruk çıkararak bir hafta yas ilan etmiştir. Sultanın adil yönetimi sebebiyle ülke içerisindeki Rum, Ermeni, Gürcü ve benzeri gibi Müslüman olmayan Türk vatandaşları da günlerce yas tutup sultanı öven sözler söylemişlerdir ki bunlar onların bugün elimizde bundan kaynaklarına da geçmiştir. Ebu Şuca Muhammed Alp Arslan son derece de merhametli, hayırsever ve halkına karşı çok şefkatli, dindar, adil ve yiğit bir hükümdar idi. Babası Çağrı Bey ünlü devlet adamı Nizamülmülk'ü ona vezir ve atabey yaparak en iyi bir biçimde yetişmesini sağlamıştı. Onun Doğulu ve Batılı çeşitli kaynaklara geçen konuşma davranış ve olaylar karşısındaki soğuk kanlılığı ve olumlu fikir, görüş ve kararları bunu en iyi ve doğru bir biçimde göstermektedir. Ayrıca onun Malazgirt savaşından önce ordusuna hitaben “bugün burada ne emreden bir sultan ne de emir alan bir asker vardır; ben de sizlerden biri olarak sizlerin önünde savaşa katılacağım” sözleri dikkate şayandır⁴⁴.

Sonuç

Türk tarihinde Selçukluların ortaya çıkışı ve Müslüman olması kadar, girdikleri bu dinin kısa zaman sonra güçlü bir hadimi ve hamisi olması da oldukça dikkat çekicidir. Selçuk Bey'in ölümü sonrasında ortaya çıkan şartlar, beyliğin sorumluluğunu onun torunlarına yüklemiştir. Bu ağır yükü, büyük bir özveri ile taşıyan Çağrı ve Tuğrul kardeşler, bölgelerinde bulunan iki güçlü Türk devletine rağmen devletlerini kurmayı başarmışlardır. Yirmi üç yıl gibi uzun olmayan bir sürede büyük bir coğrafyaya hâkim olmakla kalmayıp, Abbasi hilafetinin de koruyuculuğunu üstlenmeleri, Selçuklulara tarihi bir görevi yerine getirme sorumluluğunu yüklemiştir.

Genelde Oğuzların özelde Türkmenlerin batıya olan akınları onları Anadolu kapılarına kadar getirmiş, yaptıkları seferlerle bu coğrafyayı tanıma imkânı bulmuşlardır. Tuğrul Bey'den sonra Selçukluların başına geçen Sultan Alp Arslan, önce Ani Kalesinin fethi daha sonra Malazgirt Zaferi ile Türk ve dünya tarihinin akış seyrini değiştirecek gelişmelerin önünü açmıştır. Sultan Alp Arslan kısa süren saltanat döneminde batıda olduğu gibi doğuda da önemli başarılarla imza atmış,

⁴² Abdülkerim Özyayın, “Kavurd Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yayınları, 2022, c. 25, s. 73.

⁴³ Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 146; Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ss. 37–38; Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, ed. Feridun Nafî Uzlu, çev. M. Nuri Gencosman, Ankara, 1943, s. 113.

⁴⁴ Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi : Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 75.

kuruluş aşamasında atalarının yer bulmak için Harezm'den Maveräünnehir'e, Maveräünnehir'den Horasan'a sürüklendiği coğrafyaların şimdi hakimiyetini ele geçiren zaferleri elde etmiştir.

Kavurd ve El-Basan'ın bölgedeki isyan kokan hareketlerinden dolayı birinci Türkistan seferine çıkan Sultan Alp Arslan, bu sefer sonunda birçok şehir ile birlikte Kavurd'un da itaatini sağladı. Daha sonra Merv şehrine geçen Sultan Alp Arslan, burada yapılan düğün merasimleri ile hem Karahanlılarla olan ilişkileri hem de Gaznelilerle olan ilişkileri kuvvetlendirecek adımları atmış oldu. Hükümdar aile bireyleriyle yapılan bu tür evliliklerin taraflara önemli kazanımlar sunduğu aşıkardır. Daha sonra Hazar'ın doğusunda bulunan Mangışlak bölgesine geçen Sultan Alp Arslan, burada büyük bir orduya sahip olan Kafşut'u mağlup ederek itaati altına almıştır. Oradan dedesi Selçuk Bey'in kabrinin bulunduğu Cend şehrini de hakimiyeti altına alan Alp Arslan, dedesinin huzuruna devletini getirmiş olduğu kudretinden dolayı gönül huzuru ile çıkarak tazimlerini sunmuştur. Cend'e verdiği değeri göstermek için de yönetimini oğlu Melikşah'a bırakmıştır.

Sultan Alp Arslan'ın ikinci Türkistan seferi ise oğlu Ayaz ile damadı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülük Nasr arasında yaşanan problemler ve bunun bir uzantısı olarak kızının öldürülmesinin ortaya çıkardığı huzursuzlukları sona erdirmek için olmuştur. Bu sefer ile Karahanlı sınırları içinde olan bölgelerin itaati kolayca sağlanırken, Berzem kalesi ve onun yöneticisi Yusuf el-Harezmî'nin direnişi ile karşılaşmıştır. Kuşatma sonrasında teslim olan Yusuf'un tertip ettiği suikast ile ağır yaralanan Sultan Alp Arslan, hayatını kaybetmiştir.

Kısa süren saltanatına rağmen Sultan Alp Arslan'ın faaliyetleri Türk-İslam ve dünya tarihini etkileyen büyük hadiselerle sahiptir. Onun devlet yönetiminde takip ettiği politika büyük bir imparatorluğun meydana gelmesini sağlarken, yönetimi altındaki Müslüman ve gayri Müslimlerin memnun olduğu bir toplumu inşa etmiştir. Selçukluların yönetimi altına aldıkları yerel devletlerin veya emîrlüklerin yanında Karahanlılar, Gazneliler ve Abbâsî Hilâfeti özel bir öneme sahiptir. Sultan Alp Arslan, saltanatı boyunca kazandığı zaferler ile Türk-İslam tarihinin en seçkin ve en meşhur simalarından biri olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

ABÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK, 1987.

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-name*, ed. Erdoğan Merçil, İstanbul: Tecüman Gazetesi, 1977.

AKSARAYI Kerimüddin Mahmud b. Muhammed, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, ed. Feridun Nafi Uzluk, çev. M. Nuri Gencosman, Ankara, 1943.

ALI SEVİM Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi : Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: TTK, 1995.

AYAN Ergin, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 3 (2015), ss. 1–29.

BEYHAKI Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Tarih-i Beyhaki*, ed. Hicabi Kırılancı, çev. Nezati Lügal, Ankara: TTK, 2019.

BÜNDARI Ebu İbrahim Kıvamüddin Feth b. Ali b. Muhammed, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, ed. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK, 1943.

HEMEDAN Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Hayr Reşidüddin Fazlullah-i, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

HÜSEYİN Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ed. Necati Lugal, Ankara: TTK, 1943.

İBNÜ'L-ADİM Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, ed. Ali Sevim, Ankara: TTK, 1976.

İBNÜ'L-CEVZİ Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l- Ayan'da Selçuklular*, ed. Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011.

İBNÜ'L-ESÎR Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, I., Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-Arabi, 1997.

KAÇIN Bülent, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu -Devleti Hanedan Üyelerinin -Siyasî Evlilikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.

KAFESOĞLU İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

“Selçuklular”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, y.y., c. X, ss. 353–416.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Alparslan ve Zamanı*, Ankara: TTK, 1992.

———, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Kuruluş Devri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1979.

MATEOS Urfalı, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara: TTK, 1987.

MERÇİL Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, Ankara: TTK, 1989.

MIRHAND Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin, *Tarih-i Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Muluk ve'l-Hülefa*, ed. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2019.

MÜNECCIMBAŞI Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, ed. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Kavurd Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yayınları, 2022, c. 25, ss. 73–74.

ÖZTÜRK Necdet, (çev.), *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.

RAVENDİ Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, ed. Ahmed Ateş, Ankara: TTK, 2020.

REŞİDÜDDİN Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*, çev. H. Hüseyin Güneş Erkan Göksu, Ankara: Divan Kitap, 2009.

TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.